

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ імені АНДРІЯ МАЛИШКА
КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Всеукраїнська науково-практична конференція
до Дня української писемності й мови та
150-річчя Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка*

**УКРАЇНСЬКА МОВА
ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА
В УКРАЇНІ І СВІТІ**

9 листопада 2018 року

Київ – 2019

*Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова
(протокол № 3 від 29 листопада 2018 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі:
Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції /відп. ред.
С.В.Шевчук, відп. за випуск С.В.Глущик, О.В.Дияк. – К.: Вид-во НПУ
імені М.П. Драгоманова, 2019. – 126 с.

У збірнику вміщено доповіді мовознавців, молодих учених і студентів, які брали участь у конференції. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики в Україні, аспекти професійної комунікації в сучасній освіті, проблеми лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Для аспірантів, студентів-філологів, учителів української мови загальноосвітніх шкіл та гімназій.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік АН ВО України, кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор;**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук;

Глущик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **відповідальний секретар;**

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **відповідальний секретар;**

Підкамінна Людмила Василівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук;

Виноградова Юлія Борисівна, старший викладач кафедри культури української мови.

4. Олесь О. І. Вибране / Олександр Іванович Олесь. – К. : Радянський письменник, 1958. – 518 с.
5. П'ятаченко С. Ідея соборності України в поезії Олександра Олеся і Євгена Маланюка / С. П'ятаченко. // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – К., 2005. – № 7. – С. 52–56.
6. Рікер П. Метафора і символ / П. Рікер ; Пер. з англ. Хомечко Г. // Альманах Перекладацької Майстерні 2000-2001 [Текст] : сборник. Т. 2. Кн. 2. Наукові переклади. – Львів ; Дрогобич : Коло, 2002. – С. 97–121.
7. Романов С. Інтимна лірика Лесі Українки та Олександра Олеся крізь співмірність приватного досвіду і художньої реконструкції / С. Романов. // Слово і час: Науковий журнал Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2017. – № 4 – С. 67–78.
8. Сучасна українська літературна мова : Стилістика / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР ; ред. І.К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
9. Тараненко О.О. Метафора / О.О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 307–309.

*Мацько Любов,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ,
дійсний член НАПН України,
доктор філологічних наук, професор*

УКРАЇНСЬКА МОВА, КУЛЬТУРА Й ОСВІТА В ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА СЕРГІЙОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО

(на пошану 150-річчя від дня народження
Першого Президента України)

*Всі вчать ся своєї рідної мови, а наша біда така,
що треба вчитися її більше, ніж кому іншому
М.Грушевський, 1907 р.*

Як історик-державник Михайло Грушевський формувався значною мірою і в результаті та під впливом дослідження української словесності, вивчати яку поклав собі як обов'язок, ще зустрічаючи свій 15 новий рік, а напередодні 16 нового року додав собі обов'язок вивчати й рідну історію. Це останнє видно з щоденникового запису 1 січня 1883 року. Тоді ж, як напише пізніше (в 1925 р.), Михайло Грушевський «рішився йти пробоем проти усіх заборон і обмежень українського слова й життя, ... ніяких російських відзнак і лаврів не потребує» [5, с. 39]. Так 17-річний Михайло Грушевський започаткував свій науковий, письменницький і політичний шлях, ставши на захист української мови,

літератури й культури, права на правдиву історію і на повноцінне життя свого народу.

У предметі історичних досліджень Грушевського найдавнішого українського фольклору, старокнижних пам'яток і ділового письменства одним з важливих компонентів була саме українська мова. Опираючись поряд з іншими і на мовні показники, Михайло Грушевський відкинув теорію Погодіна про те, що в Києві за часів князя Володимира жили великороси, а не малороси, довів, що «Київський період перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII в., потім Литовсько-польський XIV–XVI в.» [1, с. 210]. Це означало, що не втрачалися ланцюжки безперервності української мови і форми старої мови поступово трансформувалися та органічно заступалися новими, що і в давні (княжі) часи, і в нові мова у нас була одна – українська. Цю думку М.Грушевський чітко сформулював 26 лютого 1883 року у конспекті рецензії Михайла Драгоманова («Заметки Т-ва псевдонім М.Драгоманова – Л.М. по поводу книги Прыжова «Малороссия в истории ее литературы». В 1869 г. «Вестник Европы 1870, июль) під назвою «Малороссия в своей словесности».

Спростовуючи теорії про те, що український народ – це «отрасль народа руського», зіпсована впливом Польщі, та що це ніби новий народ, який переселився в XI–XVI століттях в Україну, Михайло Грушевський довів, що сучасний українець – прямий потомок тих людей, які жили на нашій території ще в перші століття н.е. Найдавніші пам'ятки «Слово о Полку Ігоревім», «Літопис Нестора», «Повчання Володимира Мономаха» – «це родоначальники творів малоросійської словесності XVII–XVIII століть. Візьмемо «Слово о полку Ігоревім», досить порівняти мову «Слова» з мовою України, щоб переконатися, що це мова України, та й сам дух «Слова» також споріднений малоросійській словесності, як і чужий великоросійській. Порівнюючи з наступними пам'ятками народної творчості, бачимо, що маємо справу з українською думою XII століття. Візьмемо літописи Нестора, Іпатіївський та інш., і звіримо їх з літописами XVII, чи не складають вони зразків духовної діяльності одного і того ж народу» [1, с. 210]. І далі М.Грушевський робить закономірні висновки: «Отже, поезія першого періоду Руси була малоруською»; «Таким чином, ясно видно, що Україна була не заблукалою вівцею слов'янства, яка потрапила під згубний вплив Польщі і нарешті знайшла приют і заспокоєння у надрах Росії, а самостійна народність, з задатками державності, розвивалася послідовно і самобутньо, не замкнувшись, як Північ до Петра, а брала широку участь у житті духовному і політичному Західної Європи» [1, с. 45-47].

М.Грушевський справедливо вважав, що книжна мова XVII ст. «опиралася також на староруську основу та традиції і була се мова староруська, актові і урядові, мова грамот і судових рішень, Руської правди й грамот XII–XIV вв. В першій столітті (пол. XIV до пол. XV) вона і в лексиці, і в стилістиці стоїть досить близько до своїх староруських взірців і традицій» [2, с. 366]. Для історії української літературної мови ця думка є дуже важливою. Адже книжна мова XVII ст. – це вже пряма попередниця, що багатьма граматичними структурами і обрядово-урочистим лексиконом органічно влилася у наступницю – нову українську мову на народнорозмовній основі, з якої постала сучасна українська літературна мова. Уже одне це обґрунтування, теоретичне і доказове, історичної основи, наступності й перспективності розвитку української мови дає підстави назвати Михайла Грушевського найвидатнішим істориком української літературної мови.

Наступною надзвичайно важливою ідеєю М.Грушевського можна вважати культуротворчу і націєтворчу роль літературної мови. Світовий, а особливо західноєвропейський суспільно-історичний досвід показував, що нації розвиваються з розвитком національних культур і національних мов. Іншого не дано. Про це Михайло Грушевський писав так: *«У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває своєю рідною мовою культурну працю; весь культурний запас зберігається рідною мовою; культурна мова стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування.* (вирішення наше – Л.М.). Від вирішення цього завдання залежить, чи перейде даний народ до культурних націй, чи залишиться на становищі нижчих (minder wertige) народів, що можуть задовольнити власними засобами лише нижчі культурні потреби свого суспільства, а для задоволення вищих потреб вони примушені вдаватися до чужої культури, чужої мови» [3, с. 174].

В часи діяльності Михайла Грушевського, як і всі українські питання, мовне було важким. Безперервні царські заборони й утиски, обмеження української мови не тільки вилучали українську мову з ужитку, письма, друку, культури, а й гальмували розвиток української мовознавчої науки, сіяли невіру в інтелектуальні можливості української мови. А тим часом губилися надбані попередніми віками мовні скарби, слабо оновлювався і мало осучаснювався лексичний склад літературної мови, затримувалася стилістична диференціація й правописне унормування та кодифікація української мови, не могли повноцінно розвиватися стилі, зокрема науковий, офіційно-діловий, конфесійний. Виникла така мовна ситуація, коли причина й наслідок переходять одне в одне: українська інтелігенція обмежено користувалася українською мовою, бо вважала її мало виробленою для наукової сфери, інтелектуального, культурного

життя, а це вироблення наукового стилю, культурних форм української мови не наставало, бо ця ж інтелігенція ним не займалася. Навіть не всі патріотично налаштовані українці, не кажучи вже про байдужих до національних справ, відчували культурну потребу в українській саме літературній мові, бо ж для хатнього вжитку є проста (селянська) мова, а для культурних потреб – російська, тим паче що й витворювали її з нашої старокнижної і наші ж письменники.

Як і його великі попередники Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов – Михайло Грушевський зайняв чітку позицію: «Справа культурної літературної мови й зостається одним з основних пунктів в українському питанні» [4, с. 23]. Літературна українська мова як знаряддя національного поступу, як носій культурних надбань нації постійно була в полі його уваги, наукового зацікавлення, теоретичного осмислення і практичного мовотворення та науково-видавничої діяльності. М. Грушевський намагався максимально розширити функціональне поле української мови, в тому числі й власним прикладом: писав українською мовою художні твори, наукові праці, публіцистичні статті, законодавчі документи й ділові папери, організував україномовні видання, користувався живою українською мовою.

Українськомовні й освітні питання М. Грушевський розглядав фундаментально чи побіжно, але завжди присутньо у наукових історичних, філологічних монографічних працях, таких як «Історія України-Руси», «Історія української літератури», «Три академії», численних наукових статтях у Літературно-наукових вісниках, Записках Наукового товариства імені Шевченка, дискусійних та популярних виданнях, часописних і газетних замітках.

Михайло Грушевський називав свій основний твір *Історія України-Руси*, тобто пов'язував нову і стару назву України, а Київську Русь вважав українською середньовічною державою. Він послідовно пов'язував початки київської наукової традиції з першим староукраїнським культурно-науковим осередком у Києві, який існував у 1030-х роках при Софійському соборі. Цей науково-освітній осередок, заснований князем Ярославом Мудрим, Грушевський вважає середньовічною українською академією, яку називав «Академією Ярослава». Київські академічні традиції з 11 ст. знаходять своє продовження в Київській академії XVII ст. в Київських «Атенах» – другій українській академії наук української козацько-гетьманської держави XVII–XVIII століть. Ці традиції продовжуються і завершуються в організації Української Академії Наук в 1918 році – найвищої української наукової установи під час боротьби за українську державну самобутність у новішому

періоді української історії. Грушевський наголошував на тяглоті українського історично-культурного процесу, який становив інтегральну частину його наукової схеми історії України. Грушевський своєю науково-організаційною діяльністю безпосередньо прилучився до утворення Української Академії Наук, яка в 1920-х роках змінила назву на Всеукраїнську Академію Наук у Києві, що спішно працює і в сучасній незалежній Україні [1, с. 124].

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. // Грушевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк, 1960. – С. 210
2. Грушевський М. Історія України - Руси. – Нью-Йорк, 1955. – Т. 6. – С. 366
3. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. – Пг., 1917.
4. Грушевський М. Про українську мову й українську справу. // Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – С. 11–41.
5. Грушевський М. Як я був колись белетристом. // Грушевський М. Із літературної спадщини. – Нью-Йорк. – К., 2000. – С. 39.
6. Ковалів П. Михайло Грушевський у боротьбі за українську мову. // Михайло Грушевський. У 110-ті роковини народження 1876-1976. Спогади. Статті. Документи і коментарі. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто; 1978. – С. 54 (усіх 234 с.)

*Миткаленна Юлія,
школа I-III ст. №111 ім. С.А. Ковпака, м. Київ,
вчитель української мови та літератури*

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ Й НАЦІЇ

*Доля нашої мови залежить і від того,
як відгукнеться на рідне слово наша душа,
як рідне слово бринітиме в цій душі,
як воно житиме в ній.*

Олесь Гончар

Боротьба за культуру мовлення – це прагнення до духовного відродження народу. Рівень мовленнєвої культури народу залежить від його обізнаності з національним мистецтвом, історією мови. Культура мови і мовлення формує запас знань, світосприймання, світорозуміння людини; любов до рідної мови, прагнення до самовдосконалення, бажання вбирати в себе те, що віками виробляло людство.